

RITUALS I AIXOVARS FUNERARIS AL PUIG DES MOLINS (EIVISSA) AL S. VI A.E. EL CAS D'UN OLPE DE BUCCHERO NERO INÈDIT

Alicia Vendrell Betí

RIASUNTO

A seguito della presentazione di una olpe di bucchero etrusca inedita pertinente alla collezione archeologica di Santiago Rusiñol, al Museo del Cau Ferrat, si farà un riepilogo dei ritrovamenti di provenienza etrusca sul versante mediterraneo della Penisola Iberica e delle Baleari, e sulle vie di approvvigionamento degli stessi. In tal modo prenderemo in considerazione buona parte del materiale localizzato per lo più nel settore di Can Partit, nel quale vi era un'alta concentrazione di tombe arcaiche, contemporanee all'arrivo di questi prodotti. In conclusione, si porranno in relazione tali materiali per riflettere sui possibili rituali che i vivi effettuavano per accompagnare il defunto nell'aldilà, e in secondo luogo si rifletterà sui corredi dei defunti.

PAROLE CHIAVE: Ibiza, commercio, Etruria, rituali, corredi.

INTRODUCCIÓ*

Al gener de 2008 varem tindre l'oportunitat d'estudiar una peça inèdita del Museu del Cau Ferrat a Sitges, la qual es va trobar a la necròpolis fenicio-púnica del Puig des Molins (Eivissa) a principis del s. XX.

Aquest és un exemplar interessant ja que no comptem amb molts paral·lels de peces etrusques a la necròpolis, i pot ser un dels primers testimonis del ritual funerari als inicis de la freqüentació del puig al s.VI a.E.

El recipient va anar a parar a Sitges de mans de Santiago Rusiñol (1861-1931), més conegut per la seua faceta de pintor o escriptor. Aprofitant un dels seus viatges a Mallorca va visitar Eivissa, i impressionat pel Puig des Molins, va demanar un permís per excavar-hi (Rusiñol 1999: 75-79); així, va aconseguir un xicotet lot de peces¹, que el 1912 va dipositar en el Museu del Cau Ferrat, on actualment encara es conserva (Tarradell 1974: 245; Tarradell et al. 1975: 22; Fernández 1992: 37).

DESCRIPCIÓ DE LA PEÇA

Es tracta d'una gerra o olpe de *bucchero nero* etrusc de la forma 8C de Ramage (Ramage 1970: 31-32, 36); 8D de Albore (Albore-Livadie 1979: 97); làm. XIX de Bouloumié (Bouloumié 1979: 119, làm. XIX); 1b de Rasmussen (Rasmussen 1979: 90-91); i B-NERO Jg1 de Lattes (Py 1993: 137). Es troba al Museu del Cau Ferrat de Sitges, amb el número d'inventari 1247, exposada actualment en una vitrina del mateix (fig. 1).

La seua boca és rodona, amb una nansa alta que s'eleva per damunt d'ella. La nansa té un lleuger aprofundiment al centre. El seu coll és cònic i el seu cos piriforme. La base té per la seua part interna unes arestes prou marcades. Les seues dimensions són (en cm): alçada màxima de 14,7 (sense nansa) i 16,4 (amb nansa); diàmetre de la base 4,2; diàmetre de la boca 7,1; amb una profunditat aproximada de 13,9; amb una r.d.p.² de 0,51.

La seua argila és granulosa, amb un color beige grisaci, sense desgriant visible. La superfície és negra mat, que afecta la totalitat de la peça en la seua superfície externa i part del llavi per la seua part interna. Es conserva sencera excepte un petit fragment en el peu. La datem entorn el 625-550 a.E. aproximadament. Per la seua morfologia, es tractaria d'un recipient apte per contenir i vessar líquids.

Bibliografia: Rasmussen 1979: 89-91, 156, 158.

EL POBLAMENT I LA CULTURA MATERIAL DE L'EIVISSA ARCAICA

El marc històric i econòmic d'aquests moments és complex, i, sense voler aprofundir en el tema, fem un breu resum del que es porta dient des dels últims 20 anys.

Sembla haver un primer poblament a mans de gents vingudes de "l'extrem occident del Mediterrani fenici", és a dir, del Cercle de l'Estret, entre el segon i el tercer quart del s. VII a.E.; aquest primer contingent s'establiria en primer lloc a Sa Caleta (Ramon 1994: 366). A finals del s. VII o principis del s. VI es començaria a poblar de manera més continuada *Ebusus* per part de gents procedents del mateix àmbit (Costa, Gómez Bellard 1987: 53), abandonant-se així l'assentament anterior

Fig. 1. Olpe de bucchero nero del Museu del Cau Ferrat (Sitges), n° d'inventari 1.247 (fotografia i dibuix).

(Ramon 2008: 43-44). Ens trobem davant del primer moment de freqüentació de la necròpolis urbana, amb evidències d'algunes incineracions als peus del puig.

Pel que fa a la cultura material, a partir del s. VI a.E., es constaten una sèrie de canvis a la necròpolis: per una part, els objectes importats que arriben procedeixen en part del Mediterrani Central (Sardenya, Sicília i Cartago), encara que no hem d'oblidar les ceràmiques etrusques, corínties o de la Grècia de l'Est.

Ja en un moment més tardà (segona meitat del s.VI), comencen a obrir-se els primers hipogeus al cementiri urbà, abandonant-se així de manera generalitzada l'incineració i establint-se l'inhumació. Es creu que açò pot estar relacionat amb un canvi en els interessos i en les relacions ebusitanes: els assentaments fenicis de l'actual Andalusia viurien un moment de reestructuració, i els del Mediterrani central farien servir Eivissa com un punt redistribuïdor dels seus productes cap a l'extrem occident del Mediterrani (Costa, Gómez Bellard 1987: 53).

MATERIALS ETRUSCOS A EIVISSA

Amb aquesta gerra s'afegeix una peça més a l'inventari de bucchero nero a Eivissa. L'altra peça és un càntir, trobat al Puig des Molins durant la campanya d'excavacions al sector septentrional de la necròpolis als anys 80 (fig. 2: 2). Aquest va ser localitzat al sector de Can Partit (Via Romana 38) (Ramon 1994: 361), dintre de la fossa n° 5, la qual havia sigut reutilitzada: al seu interior havia incinerats una dona

Fig. 2. Materials etruscos trobats al Puig des Molins. Elaboració pròpia a partir de Gómez Bellard 1991. 1. Aríbal piriforme. 2. Càntir de bucchero nero. 3. Placa d'os.

adult a i un nen menor de 6 anys d'edat, possiblement el seu fill, dipositat en un moment posterior. El càntir pertanyia a aquesta segona fase, i estava trencat però sencer, segurament degut a la celebració del ritual. La cronologia proposada és del 580-575 a.E. (Costa, Gómez Bellard 1987: 45-46, 48)

Altres materials de procedència etrusca han sigut localitzats al cementiri fenici ebusità: en primer lloc, un aríbal piri-forme ceràmic (fig. 2: 1) que avui en dia es troba al Museu Arqueològic de Catalunya, molt poc habitual en contextos del Mediterrani Central (només a Cartago i Tharros) i de la Península Ibèrica (a Empúries únicament), i que tindria una cronologia de finals del s.VII o principis del s. VI a.E. (Costa, Gómez Bellard 1987: 43-45). El segon element és una placa rectangular d'os (fig. 2: 3) que dataria del s. V a.E., i que representa una esfinx jacent (Gómez Bellard 1991: 296).

Les àmfores etrusques, fruit del comerç amb grecs, fenicis o directament etruscos, poden ser molt representatives a l'hora de veure l'arribada de productes etruscos a l'extrem Occident del Mediterrani. Aquestes jalonen tota la costa NE de la Península Ibèrica, ja que les trobem a Empúries

(Sanmartí et al. 1991), Roses, Mas Castellar, Ullastret (Martín Ortega 1991); des de l'actual província de Castelló (Oliver Foix, Gusi Jener 1991) fins Alacant (Botto, Vives-Ferrándiz 2006: 140-141), passant per les costes de València (Fernández et al. 1988: 324-327); però també a Andalusia, com per exemple Huelva (Fernández Jurado 1991) o Almeria (Villaricos) (Botto, Vives-Ferrándiz 2006: 129).

No obstant, hem de destacar la seua absència a les Pitiüses en la cronologia que estem tractant. Només al pou de Sa Joveria (SJ-90), amortitzat durant la segona meitat del s.V, es documenta l'únic individu localitzat a l'illa (Ramon 2004: 272).

Altres contextos propers a Eivissa en els què s'han localitzat *buccheroi* etruscos són: l'àrea del N de l'Ebre, dintre de l'influència del comerç etrusc, incloent tant la Moleta del Remei (Alcanar), com Empúries o Ullastret; i el S peninsular, en òrbita del comerç fenici, sobretot a Andalusia (Toscanos, Guadalhorce). Excavacions dels últims anys i estudis de materials inèdits estan posant de manifest un seguit de troballes per tota la costa Mediterrània oriental de la Península Ibèrica (Alacant, València, Castelló) (Costa, Gómez Bellard 1987: 49; Gómez Bellard 1991: 298; Vives-Ferrándiz 2007: 163).

No deixa de ser cridaner el fet de que els bronzes etruscos sols apareguen al S del Cap de la Nau, com a Xàbia, Penya Negra (Crevillent, Alacant), El Oral (San Fulgencio, Alacant) o El Cabecico del Tesoro (Verdolay, Múrcia) (Vives-Ferrándiz 2007: 163, 165). La presència de metalls etruscos concentrats en aquesta àrea ens estaria parlant de la múltiples rutes d'intercanvi que tindrien lloc al Mediterrani occidental en cronologies arcaïques³.

La presència de gerres com la que nosaltres presentem és limitada, ja que en trobem a Tharros i segurament a Cartago (fig. 3). L'existència de material etrusc en aquestos enclaus és prou habitual, cosa que ens estaria parlant de les freqüents relacions comercials entre etruscos i fenicis, fet per altra banda constatat per les fonts clàssiques (Rasmussen 1979: 151, 154).

Es pensa que l'arribada de materials etruscos a Eivissa es faria via Sardenya, pel que s'ha denominat la *ruta de les illes*, que uniria Sicília, Sardenya i Eivissa (Costa, Gómez Bellard 1987: 51, 53; Gómez Bellard 1991: 301; Vives-Ferrándiz 2007: 163).

De totes maneres nosaltres no veiem encara indicis clars per a pensar en aquesta ruta com a via principal d'arribada de materials etruscos, ja que hem detectat paral·lels tant a Sardenya (bàsicament Tharros) com a Cartago dels materials arqueològics que s'han recollit de cronologies arcaïques i de procedència etrusca. Per exemple, l'aríbal piriforme del Puig des Molins i que actualment es troba al MAC també té els seus paral·lels amb altres localitzats a Tharros i Cartago, a pesar de ser poc habituals al Mediterrani Central (Costa, Gómez Bellard 1987: 45). El càntir que es va trobar a les excavacions de Can Partit, en canvi, sol ser més freqüent als

Fig. 3. Mapa de situació dels principals centres fenicis receptors i/o distribuïdors dels materials etruscos al s.VI a.E., incloent Ebusus.

assentaments fenicis, i es documenta igualment a Tharros i Cartago (Costa, Gómez Bellard 1987: 51). Així, no descartem del tot la denominada *ruta fenícia*, que recorreria el N d'Àfrica, i en la què podria haver participat també Ebusus.

RITUALS ARCAICS RELACIONATS AMB L'ALIMENTACIÓ AL PUIG DES MOLINS: REFLEXIONS ENTORN AL MATERIAL CERÀMIC

Les excavacions d'urgència de la finca de Can Partit desenvolupades durant els anys 80 proporcionaren una gran quantitat d'informació sobre la primera fase de la necròpolis de la ciutat, si bé és cert que ja des de finals dels anys 70 es començà a saber que havia materials que ens parlaven d'un ús més antic del que va documentar Carles Roman al primer terç del s.XX⁴.

El ritual documentat en tots els casos és el de l'incineració. Les restes de la cremació del cos es posaven a dintre d'una gerra, a preferir Cruz del Negro, col·locada directament sobre la roca o a l'interior d'una fossa, que pot ser simple, de canal, de ressalt lateral o irregular.

Els aixovars es troben presents bàsicament a les fosses; no solen ser massa abundants, però són el suficientment significatius com per a donar-nos algun esbòs de tot allò que envoltaria els rituals funeraris al Puig des Molins a finals del s. VII i principis del s. VI a.E.

Els materials ceràmics que trobem, per a un conjunt d'una vintena de tombes, i deixant a banda elements d'ornamentació personal, els veiem individualitzats al quadre 1. Es tracta d'ampolletes d'oli de tipologia Bisi 3 (fig. 4: 5), plats amb concavitat central d'engalba roja (els denominats plats de llàntia o plats de pouet) (fig. 4: 6), petites escudelles grises o d'engalba roja (fig. 4: 3), urnes tipus Cruz del Negro (uti-

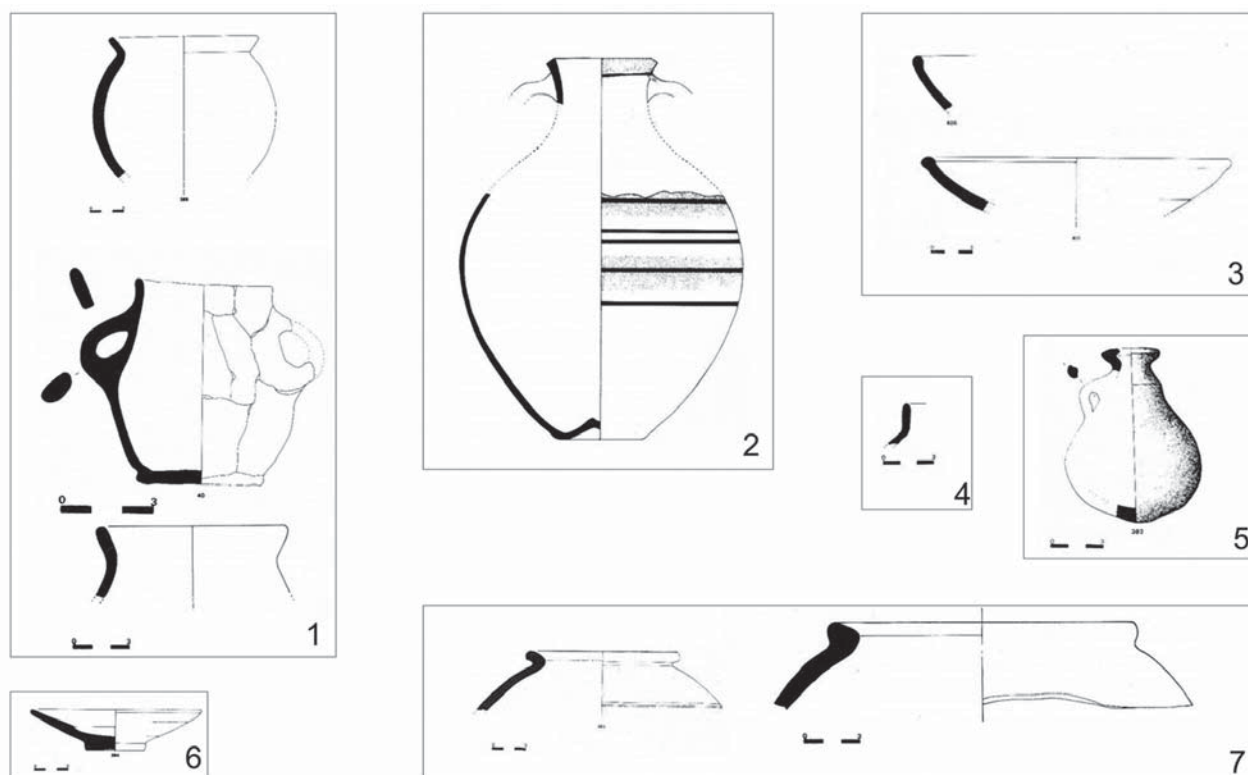

Fig. 4. Material trobat a Can Partit procedent de les tombes arcaiques. 1. Olles (*Cooking pot*, algunes d'elles a mà). 2. Gerra (o urna) Cruz del Negro. 3. Escudelles. 4. Vaixel·la amb llavi vertical feta a mà. 5. *Oil Bottle Bisi 3*. 6. Plats. 7. Àmfores. Elaboració pròpia a partir de Gómez Bellard et al. 1990.

litzades sobretot com recipient per contenir els ossos incinerats) (fig. 4: 2), olletes fetes a mà (fig. 4: 1), una vaixel·la de llavi vertical feta a mà (fig. 4: 4), ceràmica d'importació etrusca (*buccheroi*) (fig. 1 i 2: 2), un aribal etrusc-corinti (fig. 2: 1), una possible àmfora PE-11 que té una cronologia més tardana (fig. 4: 7) (Ramon 1991: 103) i llànties d'engalba roja.

Pel material que es coneix per a la mateixa cronologia a la badia d'Eivissa, veiem que hi ha una selecció de tipus de recipients que es van a utilitzar en aquest context sacre-ritual. El cas més representatiu pot ser el del pou PM/NE-83, trobat als peus de la vessant N del Puig des Molins, al costat de l'antiga línia de costa. Aquest dipòsit, creat probablement en època moderna o medieval i relacionat amb una alqueria, es va reomplir, entre altres, d'un important lot de materials fenicis arcaics, i que al seu moment haurien format part d'un context d'hàbitat per ara no localitzat.

El contingut del pou és més que relevant: 50 escudelles grises, 25 plats d'engalba roja, fragments d'escudelles sense tractament, 7 trípodes, una gerra d'espalla carenada d'engalba roja, 20 gerres globulars d'anses gemminades, 20 gerres de boca ampla (biansades o quatriansades), 15 àmfores carenades (T-10.1.2.1. importades) i un nombre indeterminat de peces fetes a mà (Ramon 1994: 346).

Àmfores, trípodes i gerres (excepte les del tipus Cruz del Negro) quedarien pràcticament a fora del ritual, ja que no es troben ni entre els materials deixats al costat del difunt per al seu viatge al Més Enllà, ni entre les evidències de trencament de recipients documentades a algunes de les fosses mentre es consumia la pira funerària⁵.

BANQUETS I AIXOVARS FUNERARIS

Anem a diferenciar entre els recipients ceràmics localitzats fora de la tomba, conseqüència d'un banquet funeràri en el què participarien diverses persones, i els recipients deixats dintre de la tomba, com a aixovars propis dels difunts (fig. 5).

En el moment de la cremació del cos un grup de persones es va reunir entorn la fossa, on tindria lloc la cerimònia. Durant aquesta, es varen fer servir de plats, escudelles, gerres Cruz del Negro i olles per dur a terme algun ritual en el què es van consumir tant aliments sòlids com líquids. Una vegada acabat el menjar, els recipients van ser llençats a la pira, trencats i inutilitzats de manera intencionada.

Acte seguit, es recollirien les restes cremades del difunt i es dipositarien a l'interior de la fossa, de vegades dintre de

Tomba		Materials								
		<i>Oil Bottle</i>	Escudella	Plat	<i>Cooking pot</i> (a mà)	Vaixella llavi vertical (a mà)	Cruz del Negro	Àmfora	<i>Bucchero nero</i>	Gerra
Aixovar = Consum dels morts	Sepult. I, incin. n° 1 (nen)	X								
	Sepult. XXVI, incin. n° 9, (home 20-25)		X							
	Sepult. VI, incin. n° 3 (home 20-25 i cabreta)			X						
	Fossa excavada a la roca				X					
	Cata B-1, incineració I	X								
	Cata B-2 (inhumació infantil)	X			X	X				
	Incin. n° V, quadre β (dona 20-25)		X (tapadora)							
	Sepult. XXXIII, incin. n° 14 (dona jove i nen perinatal)				X (a mà?)					
Menjar funerari = Consum dels vius	Sepultura XXVI, incineració n° 9 (home 20-25)		X	X	X		X			
	Sepultura XLVII, incineració n° 18		X					X		
	Sepultura VI, incineració n° 3 (home 20-25 i cabreta)		X	X			X			
	Sepultura V, incineració n° 2 (nen)		X						X	
	Incineració n° II, quadres α - β (dona?)			X	X?			X		X
	Incineració n° III, quadres β (dona 20-25)						X?	X		
	Sepultura XXI, incineració n° 6 (dona 20-25)	X								
	Sepultura XXXI, incineració n° 13 (nen 2-3)			X				X		
Sense informació	Sepultura XIII, incineració n° 15	X								
	Sepultura XLIII, incineració n° 17 (nen 2-6)			X						
	Sepultura XXIX, incineració n° 12	X								
	Sepultura XLVII, incineració n° 18		X							
	Àmfora n° 4	X								
	Hipogeu n° 42	X								
	Cata B-3, a l'angle SO incineració n° II (nen)			X						
	Cata C-2, nivell 2, incineració IVN (nen)		X		X					
"Àrea Valla", incineració n° V (nen)	X									

Fig. 5. Materials localitzats a les diferents tombes de Can Partit i adjacents. Entre parèntesi, sexe i edat de la persona a la què pertany la tomba, si se sap. Les X marquen l'existència del material en concret, no el seu nombre. Elaboració pròpia a partir de Fernández *et al.* 1984; Gómez Bellard 1984; Costa, Gómez Bellard 1987; Gómez Bellard *et al.* 1990; Costa 1991.

gerres Cruz del Negro, acompanyades o no d'algun recipient sencer com a aixovar.

Tal i com es veu a la figura 5, s'observa una major parquetat als aixovars. De fet, moltes vegades els cossos apareixen sense ell o amb una llàntia. En els casos que nosaltres

hem analitzat, destaca la presència més o menys constant de gerretes *oil Bottle* Bisi 3, la funció de les quals seria contenir olis o unguents per a la preparació del cos del difunt, que és paral·lela a les famoses gerres de boca de bolet, típiques del Mediterrani Central o Extrem Occident i que no tro-

bem a Eivissa. Les escudelles i les olletes de petit format *cooking pot* no deixen d'estar presents; no hem d'oblidar algun cas de tomba amb plats (sepultura VI, incineració nº 3) o una escudella que podria haver sigut utilitzada com a tapadora d'una urna cinerària (quadre β , incineració nº 5).

La fossa es rebliria amb pedres i amb la terra sobre la què s'havia construït la pira, en la què encara podien quedar restes del material ceràmic trencat al ritual. Aquest trencament intencionat també es documenta en el cas de la tomba V (incineració nº 2), de la què ja hem parlat més amunt. És especialment interessant el cas del càntir, ja que si bé és cert que es va trobar fragmentat, estava sencer, el que potser ens estaria indicant un ritual lleugerament diferent a l'anterior, sobretot pel fet de ser un objecte formalment diferent a la resta dels documentats a la necròpolis, però també per ser importat, gens habitual. Es creu que es va beure (vi?) a la vora de la tomba i després es va llençar el recipient per inutilitzar-lo. Les altres restes de fragments d'escudella grisa i roja ens estarien parlant d'un possible rebliment de terres sobre les què es va realitzar un trencament de recipients, a l'estil de les fosses anteriors.

No hem de deixar de comentar el cas de la sepultura VI, incineració nº 3, en el què junts es van trobar les restes incinerades d'un home d'edat adulta (entre 20 i 25 anys) i una cabra d'edat inferior a sis mesos. L'aixovar presentat és relativament abundant (quatre plats d'engalba roja, molt afectats pel foc i una llàntia); a més presenta evidències de celebració de ritual mentre el cos es consumia (fragments de plats de vernís roig que accidentalment caigueren a la pira). A les terres de colmatació de la fossa també trobem fragments d'una gerra Cruz del Negro, tres plats de vernís roig, un fragment de la paret d'un recipient tancat, amb decoració de tres filets rojos pintats i un fragment de plat fons o d'escudella grisa amb vora engrossida i reentrant (Gómez Bellard *et al.* 1990: 96-98; Costa 1991: 41).

El fet de deixar la cabra als peus de la incineració no deixa de ser significatiu, ja que, a pesar de que no hi ha signes de que es dipositara consumida, és un dels animals més importants per a la dieta càrnica de l'Eivissa púnica en segles posteriors, i a més a més, és una evidència clara de l'existència de sacrificis cruentos dedicats a la divinitat durant els primers moments de vida de la ciutat.

En un altre ordre de coses, hem observat que hi ha recipients que es trenquen i altres es deixen intactes. Segons el nostre parer, i a la vista de les evidències arqueològiques que hem analitzat, els recipients trencats, inservibles ja, sempre eren els utilitzats pels vius, és a dir, pels qui estan fent l'homenatge. Els sencers, en canvi, serien els que devien ser utilitzats pels difunts per tenir la garantia d'accedir al Més Enllà.

El menjar i la beguda es converteixen en un element essencial per a guanyar-se el favor dels déus, i potser, el que feien els vius amb els recipients era intentar intercedir pel difunt contactant amb els déus a través de l'aliment.

Per l'escassetat de restes de fauna trobada als menjars rituals comunitaris hem de suposar o que no es menjava carn, o que els ossos es llençaven a un femer a part, no localitzat. Hem d'intuir el consum de cereals i llegums en les seues diverses modalitats (bollits o torrats, per exemple), fruites i fruits secs. No hem d'oblidar el consum de líquids, tals com vi o llet. Igualment, hem d'endevenir la seua presència als aixovars dels difunts: és a dir, les vaixelles no es dipositarien buides. Tampoc hem trobat restes de carn dipositades en elles, a excepció de la cabra, pel que podem deduir que la seua deposició no seria habitual.

FUNCIONALITATS

La quantitat de funcionalitats representada als rituals dels vius ens parla de la importància del menjar i beure (escudelles, plats). Hauria recipients que conservarien mitjanes quantitats de líquids, documentat per la gerreta de *bucchero* que nosaltres hem presentat ací i per les gerres Cruz del Negro, en la seua majoria contenidors funeraris, però també presents, fragmentades, a la terra de colmatació de les fosses. No hem d'oblidar la possible preparació esporàdica d'aliments per la troballa d'alguna olleta feta a mà.

Crida l'atenció la poca presència de peces amb nanses entre el material ceràmic documentat. Solament en tindrien les urnes (gerres), que com ja hem dit contindrien mitjanes quantitats de líquids no per ser consumits de manera individual, sinó col·lectiva, i no amb el mateix recipient, sinó per ser vessat en un altre més apte, com una escudella. Les nanses en vaixel·la fina i en contextos rituals han estat relacionades amb menjars en els què hi participaria una quantitat de persones considerable, on el recipient s'aniria passant de mà en mà gràcies a aquestes nanses. Pel que veiem ací, les escudelles i els plats serien els recipients més recurrents, i més bé tindrien un ús individual.

Per tot el que hem dit fins ara, diferim d'allò apuntat per Lancel (Lancel 1982: 364) respecte a l'aixovar de les tombes cartagineses, de que hauria sempre dos recipients per a sòlids i altres dos per a líquids, normalment un trilobat o una boca de bolet. Com hem vist, a les tombes arcaïques de Can Partit no es pot aplicar aquest model. Més bé seguim l'opinió de Bénichou-Safar (Bénichou-Safar 1982: 298), que opta per la diversitat de casos, segons la regió.

CONCLUSIONS

Aquesta és una més de les moltes peces sense context documentades al Puig des Molins com a conseqüència d'una intervenció a la necròpolis sense cap altre interès que el col·leccionisme. Així, hui per hui ens és impossible saber almenys en quin sector es va trobar i associat a quin material, informació que ens resultaria preciosa per poder parlar amb major profunditat sobre els primers rituals funeraris que tingueren lloc al cementiri.

Amb aquesta gerra l'inventari de peces etrusques localitzades al Puig des Molins augmenta: és un testimoni més que afirma l'existència d'un comerç d'*Ebusus* durant els ss. VII-VI a.E. amb altres punts del Mediterrani Central, siga Cartago o Sardenya (especialment amb Tharros), les quals actuarien com a intermediàries per a l'arribada de materials etruscos a l'illa.

Igualment, aquesta gerra és important en si ja que ens demostra que al ritual funerari la libació de líquids és una pràctica habitual des de les inhumacions més arcaïques de la necròpolis fins almenys època romana⁶.

Seguint el que hem afirmat més amunt, la gerra que nosaltres presentem formaria part de l'aixovar del difunt, i es tractaria més bé d'una peça excepcional respecte a la seua procedència etrusca (llevat el cas del càntir de la sepultura V, incineració n° 2) però també respecte a la seua forma, perquè tal i com hem anat dient, la major part de troballes són plats o escudelles, formes possiblement més adequades per a la celebració dels rituals i per als aixovars dels difunts durant el s.VI a *Ebusus*.

NOTES

* Aquest treball s'emmarca dintre del Projecte d'Investigació "Cerdeña e Ibiza: dos modelos de ocupación rural en época púnica" (CIMOR), del Ministerio de Ciencia e Innovación, ref. HAR2009-11116. Així mateix, voldríem agrair a Elisenda Casanova i a tot el personal del Museu del Cau Ferrat per les facilitats prestades a l'hora de poder documentar aquesta peça. També a Rosanna Pla Orquín (Universitat d'Alacant) i Michele Guirguis (Universitat di Sassari).

1.- A pesar de que la col·lecció està composada en la seua majoria per vidres d'època romana, també hi trobem material ceràmic d'una cronologia més antiga, com per exemple làmits àtics, ceràmica púnica comuna, i algunes terracotes del tipus Illa Plana.

2.- Relació diàmetre-profunditat, que s'extrau de l'operació de dividir el diàmetre de la vora per la profunditat de la peça.

3.- Segons J. Vives-Ferrándiz (2007: 168, fig. 7), hauria dues rutes: la primera, que uniria la Península Ibèrica amb el Mediterrani Central via Eivissa i Sardenya, i que portaria àmfores T-2.1.1.2. i *bucchero* etrusc. La segona uniria el S del Cap de la Nau amb Cartago, sense la participació de les illes, i amb el paper de Cartago com a intermediari amb la Península Itàlica i altres, com Egipte. D'aquesta ruta provendrien els bronzes etruscos i les àmfores centremediterrànies.

4.- Es tracta d'una llàntia fenícia d'engalba roja localitzada sense context en un solar adjacent al de la finca de Can Partit (Ramon 1978: 69).

5.- Algunes són les excepcions, sempre a espais interpretats per nosaltres com restes de menjars funeraris: la sepultura XXVI (incineració n° 9), sepultura XLVII (incineració n° 18), sepultura VI (incineració n° 3), quadres α - β (incineració n° II), quadres β (incineració n° III) i sepultura XXXI (incineració n° 13).

6.- Tal i com hem tingut ocasió de comprovar nosaltres en un treball d'investigació inèdit llegit a la Universitat de València en Juliol de 2008 sobre les ceràmiques de vernís negre del Puig des Molins (ss. III- a.E.), i com estem estudiant avui en dia amb motiu de la Tesi doctoral.

AUTORA

Alicia Vendrell Betí

Becària FPU

Departament de Prehistòria i Arqueologia

Universitat de València

alicia.vendrell@uv.es

BIBLIOGRAFIA

ALBORE-LIVADIE, C. (1979): Le buccero nero en Campanie, notes de typologie et de chronologie, *Le buccero nero étrusque et sa diffusion en Gaule Méridionale. Actes de la Table Ronde d'Aix-en-Provence (21-23 mai 1975)*. Latomus, 160.

BÉNICHOU-SAFAR, H. (1982): *Les tombes puniques de Carthage. Topographie, structures, inscriptions et rites funéraires*, Études d'Antiquité Africaine, C.N.R.S., Paris.

BOTTO, M.; VIVES-FERRÁNDIZ, J. (2006): Importazioni etrusche tra le Baleari e la Penisola Iberica (VIII- prima metà del sec. V a.C.), *Atti del XIII Convegno Internazionale di Studi Sulla Storia e l'Archeologia dell'Etruria* (G. Della Fina ed.), Orvieto, 117-196.

BOULOUMIÉ, B. (1979): Essai de classification du buccero nero trouvé à Saint-Blaise (fouilles H. Rolland), *Le buccero étrusque et sa diffusion en Gaule Méridionale. Actes de la Table Ronde d'Aix-en-Provence (21-23 mai 1975)*. Latomus, 160.

COSTA, B. (1991): Las excavaciones arqueológicas en el solar n° 38 de la Via Romana (Can Partit). Nuevos datos para el conocimiento de la necròpolis del Puig des Molins, *I-IV Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica (Ibiza, 1986-89)*, TMAEF 24, Eivissa.

COSTA, B.; GÓMEZ BELLARD, C. (1987): Las importaciones cerámicas griegas y etruscas en Ibiza, *Melanges de la Casa de Velázquez* 23, 31-56.

FERNÁNDEZ, J.H. (1992): *Excavaciones en la necròpolis del Puig des Molins (Eivissa). Las campañas de D. Carlos Román Ferrer: 1921-1929*, TMAEF 28-29, Eivissa.

FERNÁNDEZ, J.H.; GÓMEZ BELLARD, C.; GURREA, R. (1984): La première phase de la colonisation punique à Ibiza, *Early Settlement in the Western Mediterranean Islands and their peripheral areas*, BAR 229, vol. 3. Oxford.

FERNÁNDEZ, A.; GÓMEZ BELLARD, C.; RIBERA, A. (1988): Las ánforas griegas, etruscas y fenicio-púnicas en las costas del País Valenciano, *Navies and commerce of the Greeks, the Carthaginians and the Etruscans in the Thyrrenian Sea*, PACT 20 (T. Hackens ed.), Lovaina.

FERNÁNDEZ JURADO, J. (1991): Las cerámicas etruscas de Huelva, *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica* (J. Remesal, O. Musso coords.), Barcelona.

- GÓMEZ BELLARD, C. (1984): *La necrópolis del Puig des Molins (Ibiza): campaña de 1946*, Excavaciones Arqueológicas en España 132, Madrid.
- GÓMEZ BELLARD, C. (1991): Kantharos, aryballos y esfinge de hueso. Reflexiones a partir de los materiales etruscos de Ibiza, *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica* (J. Remesal, O. Musso coords.), Barcelona, 295-308.
- GÓMEZ BELLARD, C.; COSTA, B.; GÓMEZ BELLARD, F.; GURREA, R.; GRAU, E.; MARTÍNEZ, R. (1990): *La colonización fenicia en la isla de Ibiza*, Excavaciones Arqueológicas en España 157, Madrid.
- LANCEL, S. (Dir.) (1982): *Byrsa II. Mission Archéologique Française à Carthage (1977-1978)*, École Française de Rome 41. Roma.
- MARTÍN ORTEGA, M.A. (1991): El material etrusco en el mundo indígena del NE. de Catalunya, *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica* (J. Remesal, O. Musso coords.), Barcelona, 95-106.
- OLIVER FOIX, A.; GUSI JENER, F. (1991): Los primeros contactos comerciales mediterráneos en el norte del País Valenciano (siglos VII-VI a.C.), *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica* (J. Remesal, O. Musso coords.), Barcelona.
- PY, M. (1993): Bucchero nero étrusque, *Dicocer, Dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è.-VIIe s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*, Lattara 6 (M. Py dir.), Lattes.
- RAMAGE, N.H. (1970): Studies in early etruscan bucchero, *Papers of the British School at Rome XXXVIII*, 1-36.
- RAMON, J. (1978): Necrópolis des Puig des Molins: solar núm. 40 del carrer de la Via Romana de la ciutat d'Eivissa, *Fonaments* 1, 65-83.
- RAMON, J. (1991): *Las ánforas púnicas de Ibiza*, TMAEF 23, Eivissa.
- RAMON, J. (1994): El nacimiento de la ciudad fenicia de la Bahía de Ibiza, *El mundo púnico. Historia, sociedad y cultura. Coloquios de Cartagena, I (Cartagena, 17-19 de Novembre 1990)* (A. González Blanco, J.L. Cunchillos Ilarri, M. Molina Martos coords.), Murcia.
- RAMON, J. (2004): Les àmfors d'importació a l'Eivissa feniciopúnica (s. -VII / -IV), *La circulació d'àmfors al Mediterrani occidental durant la Protohistòria (segles VIII-III aC). Aspectes quantitativus i anàlisi de continguts. Actes II Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell. Arqueomediterrània 8* (J. Sanmartí, D. Ugolini, J. Ramon, D. Asensio eds.), Barcelona.
- RAMON TORRES, J. (2008): Eivissa fenícia i les comunitats indígenes del sud-est, *Contactes. Indígenes i fenicis a la Mediterrània occidental entre els segles VIII i VI aC* (D. Garcia i Rubert, I. Moreno Martínez, F. Gracia Alonso coords.), Barcelona.
- RASMUSSEN, T.B. (1979): *Bucchero pottery from southern Etruria*, Cambridge University Press, Cambridge.
- RUSIÑOL, S. (1999): *Des de les Illes*, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- SANMARTÍ, E.; CASTAÑER, P.; TREMOLEDA, J.; SANTOS, M. (1991): La presencia comercial etrusca en la Emporion arcaica, determinada a partir de las ánforas, *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica* (J. Remesal, O. Musso coords.), Barcelona.
- TARRADELL, M. (1974): Ibiza púnica: algunos problemas actuales, *VI Symposium Internacional de Prehistoria. Prehistoria y Arqueología de las Islas Baleares*, Barcelona.
- TARRADELL, M.; FONT, M. (1975): *Eivissa Cartaginesa*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona.
- VIVES-FERRÁNDIZ SÁNCHEZ, J. (2007): A propósito de un *infundibulum* etrusco hallado en aguas de la bahía de Xàbia (Alacant). *Madrid Mitteilungen* 48, 154-173.